

Hoofdstuk 1. Armoede is een persoonlijk verhaal

Wat armoede ook is, je kunt het altijd terugbrengen tot een persoonlijk verhaal. Armoede heeft vele gezichten. Ik was er ook een van. In dit hoofdstuk wil ik daarom stilstaan bij mijn eigen geschiedenis met armoede.

Als kind had ik het goed. We hoefden ons thuis geen zorgen te maken over een dak boven ons hoofd, voldoende eten of kleding. Mijn ouders hadden beiden werk, gingen verstandig om met hun inkomsten en zorgden goed voor hun en mijn gezondheid, bijvoorbeeld door op mijn voeding te letten en mij voldoende te laten bewegen.

Ik wist niet beter of er zouden ook voor mij alle kansen liggen om een goed bestaan op te bouwen, als ik mijn best bleef doen op school en er verder geen gekke dingen gebeurden. En misschien zou ik het zelfs nog wel beter krijgen dan mijn ouders qua welvaart. Dat leek in Nederland decennia na de Tweede Wereldoorlog bijna vanzelfsprekend. Armoede was dus in mijn jeugd in principe niet iets wat ik aan den lijve ervoer.

Verhalen van vroeger

Mijn eerste beeld van arm zijn, vormde ik als kind door de verhalen van oude mensen. Als zij over vroeger vertelden, ging het dikwijls over hoe weinig men toen verdiende en uit die ervaring was een zuinige, sobere levensstijl gegroeid. Die hield men vaak vast. Ook toen de welvaart met de wederopbouw² steeds verder was toegenomen. Als het dan over vroeger ging, kwamen vaak de vooroorlogse karige jeugd in de jaren twintig en dertig voorbij, de Hongerwinter en de spaarzame jaren vijftig, waarin West-Europa weer opkrabbelde na de catastrofale oorlogstijd. In het tweede hoofdstuk van dit boek sta ik hier langer bij stil, als ik de oorsprong van de hedendaagse armoede probeer te verkennen.

² Zie voor een uitgebreider historisch kader hoofdstuk 2.

Ik hoorde bijvoorbeeld verhalen over die vroegere tijd als we een paar keer per jaar gingen logeren bij mijn opa en oma van vaderskant. Zij woonden in Zeeuws-Vlaanderen en hadden altijd hard gewerkt en voor hun gezin gezorgd. Opa had in zijn lange leven - hij werd geboren in 1903 en stierf op 95-jarige leeftijd- de vele maatschappelijke omwentelingen van de twintigste eeuw van dichtbij meegemaakt: van een sobere start met hard werken op het land, waarbij een sociale zekerheid nauwelijks bestond, tot de naoorlogse tijd toen hij in een fabriek ging werken, wat minder inspannend was en betere arbeidsvoorwaarden bracht. Hij zag dat bijna niet als inspannend werk, vergeleken bij de harde arbeid uit zijn jonge jaren. Ook qua levensomstandigheden had hij het veel beter gekregen. Waar in zijn jeugd men zich nog ontlastte middels een put in de tuin en er geen stromend water of elektriciteit was die het huishoudelijk leven zoveel makkelijker maakte, zag hij na de oorlog de welvaart flink toenemen.

Met mijn opa Pieter van de Vrede (1903-1998), thuis in Midden-Beemster, rond 1983.

Opa was trots op zijn zonen, die het beter kregen dan hij en zijn vrouw het hadden gehad en ook voor zijn kleinkinderen leek die hoop realistisch. Maar toch hield opa vast aan zijn sobere levensstijl, zelfs toen dat financieel niet meer hoefde. De meubels in zijn huis getuigden daar ook van. Met eten sprong hij spaarzaam om, want dat het niet vanzelfsprekend was dat je te eten had, was hem in zijn jonge jaren al ingeprent. Daar moest hard voor gewerkt worden en dan had

je misschien net genoeg. Het bord met aardappelen, sperziebonen en kip ging daarom helemaal leeg, tot het laatste beetje en daarop kwam dan de vla als toetje. Zo werd er niets verspild. Meubels hoefden niet vervangen te worden, maar werden indien nodig gerepareerd. Zij waren in de eerste plaats gebruiksobject. Het consumeren om het volgen van de nieuwste trends was ondenkbaar. Datzelfde gold voor kleding en andere gebruiksvoorwerpen. Dit alles kwam voort uit de armoede die opa vroeger had gekend. Hij wist dat welvaart niet vanzelfsprekend was: zijn wieg stond in de nachtwakersstaat³ van de vroege twintigste eeuw, die de burgers zoveel mogelijk zelf hun lot liet bepalen, en opa maakte de verzorgingsstaat pas mee toen hij al richting zijn pensioen ging.

Seksuele chantage

Soms bezochten we zijn hoogbejaarde zus Trui, een kranige en tanige vrouw die ondanks haar geringe lengte prima voor zichzelf kon opkomen. Ze maakte op mij altijd een heel krachtige indruk. Trui vertelde ooit hoe in haar jonge jaren de rijke landeigenaren, de herenboeren, in het dorp en omgeving op de eerste rij van de kerk mochten zitten. Daarachter zat 'het volk', de mensen die zo hard op hun landerijen moesten werken en aan wie zij in feite hun welvaart mede verdienden, maar die vaak rechtenloos bleven. Hoe sommige van die vrome boeren, zo godvruchtig hun handen vouwend in gebed, wanneer de mannen op het land werkten, de vrouwen bezochten en ze tot seks chanteerden onder het mom van: 'Werk je niet mee, dan verliest jouw man zijn baan'. Trijn vertelde krachtig dat zij nooit op die chantage was ingegaan, zij stond haar mannetje. Maar dat vereiste lef. Het was in de moderne jaren negentig van de twintigste eeuw moeilijk voor te stellen voor mij dat dit nog steeds zou kunnen gebeuren, een dergelijke rechteloze positie en een zo zwaar en karig bestaan. Het waren verhalen van vroeger, die niettemin veel indruk maakten.

Opeens alles verloren

Van moederszijde hoorde ik de verhalen aangaande mijn overgrootvader, Menno Fischer. Geboren in 1874 als zoon van een Amsterdamse pakhuismedewerker⁴, werkte hij zich vanuit armoede op tot financieel ondernemer met een eigen bank, Menno & Co. In het Bezuidenhout woonde hij in een ruim huis met op steenworp afstand zijn op het Korte Voorhout gevestigde bank. Die bevond zich

³ Vooral in de negentiende eeuw was Nederland een nachtwakersstaat geweest: vanaf het einde van die eeuw kwam er langzaam meer aandacht voor sociale wetgeving en woningbouw. Maar de facto was de overheid nog steeds vrij beperkt bezig met sociale zorg voor haar burgers en was er van een verzorgingsstaat nog geen sprake. Zie ook het kader in hoofdstuk 2.

⁴ In het geboorteregister wordt als beroep vermeld: "pakhuis knecht".

naast hotel Paulez en vlakbij de bekende Haagse bodega De Posthoorn, ongeveer waar nu de Amerikaanse ambassade staat. De kinderen uit zijn eerste huwelijk waren al groot, maar op bijna zestigjarige leeftijd had hij nog een dochter gekregen. Ze hadden het door de eerder opgebouwde welstand heel goed, en zelfs de Hongerwinter werd redelijk doorstaan. De bevrijding van West-Europa gloorde door de oprukkende troepen aan het Westfront. Er heerste een gevoel van ‘We hebben het bijna gehad’.

Menno Fischer (1874-1958)
met zijn hond Cora.

met verhoog. van reessur. sau
67 of iederen dag van 10 Wa
-12 uur, Kranestraat 35. Zat
MENNO FISCHER
Heeft bij de ramp op 3 (m.
Maart j.l. alles verloren, voo
alsmede zijn Bank Mnnno en
& Co., Korte Voorhout 6. Fra
Wie helpt hem aan een be- AL
hoorlijk gemeubileerd huis, dat
en kantoorruimte, desnoods Ho
afzonderlijk. Gezin bestaat kw
uit 3 personen. dez
de. Spoed s.v.p. gewenscht. dan
Tijd. adres: Duyvesteinstr. zelf
14, Voorburg. nen
**PAKJE UIT ken
WINSCHOTEN er
Wie bracht voor Familie N.V
Voorthuis, Laan van N. O. 9,
Indië 121. een nakie mee? voo**

Alles kwijt - een ooggetuigenverslag over het bombardement

De dochter van Menno, zijn jongste kind, is Atty Scheffer-Fischer. Voor mij is ze tante Atty, iemand die er altijd voor mij was toen ik opgroeide. Zij herinnert zich nog goed⁶ hoe ze als meisje van bijna tien moest vluchten voor de bommen die noodlottige dag.

“Mijn moeder was naar de slager en onze hulp in de huishouding was achter haar aan gegaan. Ik was alleen thuis met mijn vader. Er leek eerst nog niets aan de hand, tot we de bommenwerpers hoorden en de bommen vielen op huizen in onze buurt. Het was vreselijk. Mijn vader bleef kalm. We schuilden in de gang en zodra het kon, zijn we gevlucht, met de vele mensen die het Bezuidenhout in allerijl verlieten. Later bleek gelukkig dat mijn moeder en onze hulp ongedeerd waren. Wel had ik om ons heen karren met lijken erop gezien, en overal verwoesting en vluchtende mensen, het was vreselijk. Het bombardement had iedereen overvallen.

Wij liepen langs de Laan van Nieuw Oost-Indië het hele eind naar het huis van mijn leraar, die ons tijdelijk opving. Door de brandbommen is ons huis helemaal afgebrand, net als het bedrijfspand van mijn vader daar in de buurt. Tot op de dag van vandaag zie ik nog helder voor mij hoe hij naar de verte staarde, waar de brand gaande was. Die blik in zijn ogen maakte zoveel indruk op mij. Hij wist: we zijn alles kwijt.”

⁵ Over de toedracht is veel te doen geweest. Het meest waarschijnlijke lijkt een opeenstapeling van verkeerde inschattingen en fouten van de RAF te zijn.

⁶ Uit een gesprek met tante Atty van 29 mei 2022.

Armoede is een keuze

Deze verhalen uit mijn familie maakten absoluut indruk op mij als kind, maar echte armoede leek mij daarmee vooral een zaak uit het verleden. En verder toch vooral wat je op tv zag, over honger in Afrika. Armoede speelde in mijn ogen meer in derdewereldlanden. Ook toen mijn moeder en ik na de scheiding van mijn ouders soms in achterstandswijken woonden, was armoede toch vooral wat ik bij anderen zag en niet bij onszelf.

Ik zag bijvoorbeeld wel de armoedige levensomstandigheden thuis bij mijn vriendje Mark, afkomstig uit de Filipijnen. Hij woonde met zijn ouders en broertjes in een kleine benedenwoning, waarin zelfs een schuur in de tuin tot een soort geïmproviseerde kinderkamer was omgebouwd. Aan dat soort ontmoetingen zag ik het verschil met hoe ik opgroeide, maar uiteindelijk overheerste het idee wat je overal hoorde: niemand hoeft arm te zijn in Nederland, iedereen kan een inkomen en een dak boven zijn hoofd krijgen.

Daarmee neigde de maatschappelijke trend toch naar het idee ‘Armoede is een keuze’. Ook werd er overwegend negatief gedacht over armen: mensen in de bijstand, die maakten er vaak misbruik van, was het idee. Ik weet nog hoe ik toen we in Loosduinen woonden, bij de bakker verhalen hoorde over mensen in de buurt die ‘een uitkering trokken’ maar verder helemaal gezond waren. “Dat kon toch niet, dat zijn profiteurs!” Misbruik van goedbedoelde regelingen door de ‘calculerende burger’ leek niet zelden het uitgangspunt in gesprekken op tv of wat ik om me heen wel eens meekreeg. Dat bleef me meer bij naarmate ik groter werd. Deze flarden van het maatschappelijk debat over armoede verwarden mij ook: hoe zat het nu? In hoeverre was in armoede raken een kwestie van eigen verantwoordelijkheid?

Reservaat Sorghvliet

Na meerdere verhuizingen vervolgde ik mijn opleiding op Sorghvliet⁷ in Den Haag. Een school waar ik heel dierbare herinneringen aan bewaar. Niet alleen zeer goed onderwijs met veel extra aanbod, fijne leraren die met hart en ziel les gaven. Maar het was ook een soort reservaat dat soms losgezongen leek van de maatschappij; dat ons onbedoeld haast afschermdde ervan. Het werd toch hoofdzakelijk bevolkt door kinderen van ouders die het goed voor elkaar hadden: succesvolle middenstanders of ondernemers. Armoede kwam er nauwelijks over de

vloer. Sorghvliet stoomde klaar voor een geslaagde maatschappelijke carrière en had toen al menig minister, topambtenaar of ondernemer voortgebracht.

Veel jaargenoten dachten aan een carrière in het bedrijfsleven. Ik wilde dominee worden⁸ en richtte me op de studies klassieke talen en theologie. Veel geld verdienen interesseerde me minder, als ik maar een redelijk inkomen had. Maar arm zijn? Nee, dat ging me natuurlijk nooit gebeuren. Ondenkbaar. Dat kon toch niet in Nederland? Alles liep volgens plan, ik sloot mijn middelbare school succesvol af, was gezond en zou na de zomervakantie van 1999 aan mijn studies beginnen⁹.

Stilstand

Maar toen werd ik 19 en nam mijn leven een andere wending. Ik was daags na mijn eindexamenweek kantoorwerk gaan doen. Tijdens het vele computerwerk merkte ik dat ik er opvallend moe van raakte. Maar dat niet alleen: het kijken naar het flikkerende beeld gaf een gevoel van duizeligheid, die steeds verder toenam naarmate de zomer vorderde. Ik kon ineens niet meer vertrouwen op mijn lichaam, wat een totaal nieuwe ervaring bleek.

Toen ik ging studeren, merkte ik dat bijvoorbeeld goed bij het reizen met de trein: daar werd ik helemaal wagenziek van en ik kwam dan doodmoe aan op de universiteit. Daar moest ik vervolgens nog een dag door in de collegebanken, wat me extreem vermoeide. Echt goed studeren lukte dus niet en ik raakte in sneltreinvaart verder uitgeput, tot ik in december 1999 volledig opgebrand thuis kwam te zitten.

In de aanloop naar de eeuwwisseling kon ik niks meer, zo uitgeput voelde ik me. Mijn wereld stortte in toen het besef landde, dat ik niet zo snel mijn oude leven kon hervatten. Op mijn studentenkamer aan de Laan van Meerdervoort staarde ik door het raam naar hoe iedereen zich richting zijn werk of school spoedde en opgenomen was in de vaart van alledag. Daarbuiten gebeurde het, nam iedereen deel aan het gewone leven. Lijn 3 die langs mijn raam zoefde, onderstreepte pijnlijk hoe de rest van de wereld verder ging, onderweg was, en ik achterop

⁸Toen ik 19 was, verloor ik mijn geloof. Na jaren mijn twijfels te hebben opgekropt, gaf ik er eindelijk aan toe, mede onder invloed van de studie en een persoonlijke ervaring van een vakantieliefde, die ook heel gelovig was en zich weigerde te laten onderzoeken op borstkanker toen er een knobbeltje in haar borst zat. “Wie geloof heeft als een mosterdzaadje, kan bergen verzetten”, zei ze. Ik vond het zo erg dat geloof ertoe kon leiden dat iemand zijn eigen gezondheid in de waagschaal stelde, dat het voor mij de definitieve reden was om twijfels over mijn geloof toe te laten.

⁹Ik had mij ingeschreven voor Griekse en Latijnse Taal en Cultuur en Theologie in combinatie met een domineesopleiding (die duurde wat langer dan de reguliere Godgeleerdheid).

⁷Gymnasium Sorghvliet, gelegen aan de Johan de Wittlaan in Den Haag.

raakte. De stilstand deed pijn. Ik wilde helemaal niet thuiszitten! Ik wilde niet duizelig zijn, oververmoeid, nauwelijks in staat een boek te lezen of een tekst te onthouden. Voor het eerst ging ik de medische molen in, maar daar kwam allemaal niks uit.

Ondertussen dreigde ik mijn kamer kwijt te raken. Thuis kon ik niet meer terecht en de eerste geldzorgen dienden zich óók aan, want ik kon mijn bijbaan niet meer volhouden en belandde in de Ziektewet.

Ook de lieve kaartjes en andere blikken van medeleven van collega-studenten verstomden op den duur. Ik herinner me nog hoeveel afstand ik voelde toen medestudent Gerald mij een kaart schreef samen met de studiegenoten, waarop stond: "Wij missen jou!" Liefdevol bedoeld, maar juist de afstand zo pijnlijk duidelijk makend. Wat voelde ik me geïsoleerd en verdomd eenzaam.

Diepe depressie

Toen mijn lichamelijke klachten niet verbeterden, raakte ik in een diepe depressie met sterke suïcidale gedachten. Ik was doodmoe en mentaal ook ellendig: ik had afgedaan. Wat een onwerkelijke ervaring als je met dezelfde zin als je normaal juist leven wilt, nu zo verlangt naar de dood. Hoe idioot als je opstaat na een nieuwe slapeloze nacht, naar de klok kijkt en wanhopig denkt: hoe kom ik in godsnaam door de komende vijf minuten? Ja. Zó letterlijk. Als het eten naar niks smaakt en de warmte van mensen om je heen jou niet meer bereikt. Alsof er een glazen muur tussen jou en de anderen lijkt te zitten en je steeds maar nadenkt over hoe je jezelf van het leven zou kunnen beroven. Hoe het eindeloze van het uitzichtloze je verstikt, onmachtig tegen het diepe, drukkende duister. Zware woorden, maar zo beleefde ik het van binnenuit.

Ik ben door deze ervaring gaan beseffen hoe moeilijk depressie invoelbaar is als ziekte, als je het niet zelf hebt meegemaakt¹⁰. Hoe voorzichtig je moet zijn om een oordeel over een ander te hebben, want het is vaak bijna ondoenlijk om je echt goed in te leven in die ander.

Uiteindelijk krabbelde ik overeind, stapje voor stapje. De slechte perioden werden langzaam minder, en de betere langer. Eind van het collegejaar was ik bezig aan een inhaalslag en kon ik mijn energie al veel beter verdelen. Die herstelde

¹⁰ Enige steun vond ik in het boek *De anatomie van een depressie* van Lewis Wolpert. Het sterke aan dit boek vond ik, dat de auteur zelf ook met depressie te maken had gehad.

Onwerkelijk

Het maximale wat lukte tijdens de moeilijkste fase van de depressie was op een Van Gogh-kalender dagelijks kort beschrijven wat ik die dag ervoer. Dit schilderij van zijn kamer, dat ook op die kalender stond, vertaalde voor mij perfect de depressieve staat en het eenzaam zijn zoals ik dat zittende op mijn kamer ervoer. Net als op het schilderij zweefde de kleine ruimte bijna van onwerkelijkheid, stond los van het leven. De diepte leek letterlijk uit het bestaan gezogen.

zich, de depressie was geweken. Ik hield beter rekening met de duizeligheid, want die bleek een blijvertje. Het was mij dus wel duidelijk dat ik iets mankeerde, alles kostte belachelijk veel energie.

Een steeds verder opbouwende schuld was er ook, want werken lukte niet afdoende. Maar dat aflossen moest dan maar als later alles een keer op de rit was en ik werk had. Toch speelde het bij elk schuldoorzicht dat ik kreeg wel door mijn hoofd. Het gaat ook geleidelijk en je onderschat de rente op de rente en schuld, waardoor die in feite maar blijft groeien door de jaren heen.

Afscheid

Ik raakte langzaam verder achterop in de jaren die volgden. Fysiek kreeg ik steeds meer klachten in 2002. Vooral bewegen kostte opmerkelijke inspanning: het leek wel alsof alles twee keer zoveel moeite vroeg fysiek als bij mijn leeftijdsgenoten. Ik realiseerde mij toen dat er écht iets helemaal niet klopte en ik afscheid moest nemen van mijn oude leven vol mobiliteit, die ik qua energie steeds zwaarder moest bevechten. Reizen ging na de zomer nauwelijks nog. Het blijvend verlies aan mobiliteit was ronduit waardeloos.

Thuis studeren kon toen nog niet¹¹. Eind 2003 stopte ik daarom met mijn studie, toen ik al een jaar niet meer naar college kon. Ik vond het erg confronterend er definitief afscheid van te nemen. Het was zó niet wat ik wilde. Voelde me boos op mijn eigen gezondheidsklachten, teleurgesteld. Het deed wat met mijn zelfbeeld. Wat nu? Ik zocht naar mogelijkheden van thuiswerk, want een diploma was uit beeld.

Uiteindelijk nam ik me voor om in 2004 nog eens helemaal door de medische molen te gaan, daar echt de tijd voor te nemen, maar opnieuw vond men niks significant¹². En dikwijls was er het onbegrip van buitenstaanders, het onuitgesproken oordeel, de ongevraagde adviezen van mensen die “ook wel eens” duizelig waren. Of die iemand kenden, en voor die persoon werkte dat en dat zo goed. Enzovoorts. Het onbegrip went op een gegeven moment, maar werkt toch negatief in jezelf door. Je voelt je 2-0 achterstaan. Je verwijt het jezelf.

De neurologische diagnose van een zeldzame hersenaandoening kwam pas vijftien jaar later, na een lange zoektocht.

Bijstandslening

Ik leende eerst wat bij Wehkamp en vrienden. Besloot begin 2012 alles op alles te zetten en met een halfjaar durende bijstandslening¹³ en een privélening het roer om te gooien: kocht twee bladen en besloot een nieuwe weg in te slaan. Uitgeverij Stip Media was geboren als voortzetting van mijn in 2004 begonnen eenmanszaak. Ik noemde het Stip als verwijzen naar een stip op de horizon: altijd blijven dromen van wat bijna onmogelijk lijkt, maar waar je zo graag wilt komen, hoe moeilijk het ook is. Dromen, en daarvoor gaan, of in gedachten weer beleven wat je verloren hebt. Omdat je in dat dromen en in de weg door jezelf even een stukje vrijheid vindt: dat is bijna nog belangrijker dan de realisatie, heb ik steeds weer ervaren. En soms gaat het natuurlijk ook helemaal niet, maar dan heb je het toch geprobeerd. Blijven dromen en verbeelden was het beste medicijn tegen het verdriet om wat ik niet meer kon.

Dit vormde de basis voor een stabielere, financiële toekomst en stelde me in staat om eindelijk mijn schulden de baas te worden. Ik was inmiddels ook trotse vader van twee prachtige kinderen en bouwde een fijn sociaal leven op. Eindelijk leek de kloof wat gedicht en had ik weer het gevoel dat ik ook meedeed.

¹¹ Ik wilde dat wel, maar de Examencommissie kon het niet toestaan. Er was toen ook nog geen mogelijkheid om colleges digitaal te volgen.

¹² Er werd wel gevonden dat ik licht gehoorverlies had dat progressief leek en extreem reageerde op duizeligheidsproeven, maar daar kon geen verklaring voor gegeven worden.

Schuldig

Wat een onvergelijkelijk fijn gevoel was het toen ik voor het eerst weer een positief saldo op mijn bankrekening had. Ik kende lange tijd alleen de negatieve bedragen op mijn bank: altijd roodstand, dat was de norm, daar was ik aan gewend. Altijd dat gehate minnetje voor het saldo op mijn rekening-courant. Krediet: het opium van wie niks heeft.

Schulden geven stress, maken je bedrukt, ontnemen je vrijheid en uiteindelijk tasten ze je gevoel van eigenwaarde aan. Je voelt je letterlijk *schuldig*.¹⁴

Armoede voor mij

Tot mijn negentiende leek mijn leven te verlopen binnen de maatschappelijke piketpaaltjes. Een leven waarin ik de boot miste, kon ik me niet voorstellen. En toch raakte ik erin verzeild en kwam armoede ook op mijn pad. Voor mij werd die gekenmerkt door een gevoel dat ik niet meer meedeed. Door het hebben van

¹³ Pas nadat ik veel schroom om voor hulp aan te kloppen had overwonnen - ik vond dat echt heel moeilijk, want het betekent dat je voor jezelf je situatie moet erkennen. En je schaamt je ergens toch ook als je voor de gemeenteconsulent zit. Niettemin was het van grote waarde en was ik blij dat ik het deed.

¹⁴ Überhaupt voelde ik me waardeloos omdat ik niet genoeg economisch “rendeerde”. Ik schaamde me daarvoor ten opzicht van anderen die daar ogenschijnlijk wel toe in staat bleken.

schulden en geldstress, wat weer gevoelens van schaamte en falen gaf. Ik durfde er niet echt over te praten. Er was eenzaamheid en isolement, het missen van zoveel vanzelfsprekende kleine en grote dingen die het leven kleur geven. Ik deed ondoordachte dingen die ik normaal niet zou doen, zoals vluchten in junkfood en gekke uitgaven. Het voelde uitzichtloos, ik had veel sombere gevoelens. Dit ging mede ten koste van mijn gezondheid.

Door te doen wat ik kon en het geluk van verder nog relatief gunstige omstandigheden kon ik mijn situatie verbeteren en mij onttrekken aan armoede.

Een ons geluk

Maar heb ik me wel blijvend ontworsteld daaraan? Het verhaal van mijn overgrootvader, waar ik dit hoofdstuk mee begon, laat wel zien dat je zomaar alles kwijt kunt zijn. Mijn buurman Nico Zwanenburg zei altijd: “Je hebt soms meer aan een ons geluk, dan aan een pond verstand”, en hij had gelijk¹⁵.

Het is niet mijn bedoeling hier een soort ‘succesverhaal’ op te tekenen over hoe ik uiteindelijk toch een beetje vooruitkwam. Nee, als ik de laatste twintig jaar iets geleerd heb, is het hoe ongelofelijk veel in ons leven wordt bepaald door dat gezegde van mijn buurman. En meer dan dat.

Waar het mij om gaat, is persoonlijk te getuigen over hoe je door pech zomaar in een heel andere situatie kunt belanden dan je ooit gedacht had. En hoe moeilijk je daar vervolgens uitkomt. Hoe onmogelijk dat zelfs kan zijn. Dat aanleg en omstandigheden dus vaak je levensloop bepalen op een manier die je niet voor mogelijk houdt. En hoe dieper en eerlijker je over de herkomst van je eigen welvaart nadenkt, des te kleiner wordt het aandeel van je zo door de maatschappij aangeprepte eigen verdienste.

Om nog maar wat te noemen: ik had ook de mazzel dat ik in een veilig land werd geboren, met ouders die normaal welvarend waren. Ik kwam niks tekort, kende geen oorlog, doorliep een goede schoolcarrière en had alle vrijheid voor sport, spel en vrienden. Kende geen problemen op school. De jaren negentig kenmerkten zich bovendien door een soort vooruitgangdenken in het Westen, en zo keek ik ook tegen de toekomst aan. Ik zou de bouwmeester zijn van mijn eigen geluk. Dat bleek anders.

¹⁵ Ik heb nog een boek waarin hij dit devies opschreef en enkele andere, waaronder ook: “Als je jong bent, valt het leven niet mee. Als je ouder wordt, valt het meestal nog best tegen.” En “Je moet niet met de grote honden meeplassen als je niet je pootje genoeg kunt heffen”. We hadden een goede band. Nico stierf in 2008.

Geen gelijke kansen

Ik noemde hierboven alles wat ik mee had en wat niet mijn eigen verdienste was. Als ik door die bril naar vrije wil en eigen verantwoordelijkheid kijk en de kansen die iemand heeft, dan kan ik niet anders concluderen dan dat veel van onze maatschappelijke kansen al op allerlei manieren worden ingeperkt en ingekleurd. Wat je genetisch meekrijgt, waar je wieg staat, wat je meemaakt. Hoe het in je land gaat. Hoe je gezondheid zich ontwikkelt, wat er met je dierbaren gebeurt. Of zomaar een ongeluk dat ineens alles anders maakt.

Oorlog en crisis die op je pad kunnen komen, het verlies van alles wat je zeker waande. Hoe dieper je erover nadenkt, hoe meer de conclusie onvermijdelijk is dat we helemaal niet allemaal gelijke kansen hebben. Eigenlijk een open deur, maar toch is dit niet de grondgedachte waarop onze samenleving in de praktijk lijkt te werken.

We zijn dus, als het erop aankomt, veel minder de kapitein van ons eigen schip dan we zouden willen. Het gaat misschien te ver om te zeggen dat we geen vrije wil hebben, zoals deterministische filosofen als Sam Harris¹⁶, maar ongebreideld is die in elk geval zeker niet. En dat geldt ook voor onze maatschappelijke kansen. Die zijn ongelijk, en daarmee ook onze speelruimte. Dat is wat mij betreft het uitgangspunt voor hoe iemands leven verloopt. Mijn eigen levensloop tot dusver getuigt daarvan. Was mijn gezondheid net een graadje slechter geweest, dan was de lat om alsnog maatschappelijk hogerop te komen definitief te hoog geweest.

Had ik niet die goede basis in mijn jeugd en minder goed kunnen leren op school, dan waren mijn mogelijkheden ook veel beperkter geweest om verder te komen. En als ik morgen door een economische crisis alles verlies, bouw ik het echt niet met jeugdige energie weer op. Ik kan wel manoeuvreren, maar er zijn ook allerlei grenzen.

Solidariteit versus scheefgroei

Dit alles heeft mij heel sterk het gevoel gegeven dat in onze sterk individualistische en meritocratische¹⁷ samenleving meer solidariteit onmisbaar en noodzakelijk is. Dat we visionaire, daadkrachtige politici nodig hebben, poortwachters met

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Sam Harris in zijn betoog *Free Will* of Jan Verplaetse in *Zonder vrije wil. Een filosofisch essay over verantwoordelijkheid*. Zij zijn vertegenwoordigers van het deterministische standpunt. Andere stemmen die opgaan in het vrije wil-debat zijn bijvoorbeeld die van de Amerikaanse filosoof Daniel Dennett, die veel schreef over bewustzijn en vrije wil: onder meer *Het bewustzijn verklaard* en *Van bacterie naar Bach en terug*.

lef, die ons hierop blijven wijzen en het durven te vertalen in sociaal beleid, goed onderwijs en het stimuleren van participierend burgerschap, dat de kans op meer betrokkenheid van burgers bij de algemene zaak verhoogt. Zodat zoveel mogelijk mensen, al naar gelang wat zij kunnen, het gevoel hebben mee te doen: dat zou sociale rechtvaardigheid zijn die als cement van de samenleving kan werken.

Juist met het oog op de toekomst is dat zeer belangrijk. Sociale ongelijkheid lijkt toe te nemen. Er dreigt verdere scheefgroei. De uitersten van onze meritocratische samenleving brengen haar misschien wel het beste in beeld. Dat zijn de extreme welvaart van de superrijken en de moeilijk voorstelbare armoede van de mensen van wie, omdat ze zo hun handen vol hebben aan zich staande te houden, de roep al snel overstemt wordt door de waan van de maakbare mens, die zijn eigen geluk moet maken.

Loop maar eens door de boekwinkel en kijk eens naar al die zelfhulpboeken, die je in koor toeschreeuwen dat *jij* zelf je leven tot een succes kunt maken. Een mooie belofte, maar de omkering ervan is niets minder dan: slaag je *niet*, dan ben je dus een loser, want je hebt het aan jezelf te danken! Het toppunt hiervan was voor mij een wenskaart voor beterschap, die ik enkele jaren terug in het schap zag. Daarop stond: *There is a CAN in cancer!* Natuurlijk goed bedoeld maar toch

¹⁷ Onder een meritocratie wordt een maatschappijmodel verstaan waarin de sociaal-economische positie van elk individu gebaseerd is op de persoonlijke verdiensten (merites).

ook weer zo dat gevoel dat je alles kunt in deze wereld, als je maar je best doet. De Vincent van vroeger had dat ongetwijfeld ook gedacht, tot zijn leven met een klap tot stilstand kwam.

Samen leven

We hadden net zo goed die ander kunnen zijn die in armoede leeft. Eigen verdienste blijkt zoals ik hierboven schets, betrekkelijk te zijn. Wat mij betreft laten we onze trots maar thuis en voelen we ons gewoon mens temidden van medemens.

De hardste klappen van de maatschappelijke uitdagingen die voor de deur staan, worden opgevangen door de mensen die in armoede leven. Het is dan ook mijn hoop dat we meer omzien naar hen, oog krijgen voor de veelheid van hun verhalen. Zodat we beter zien hoe we kunnen voorkomen dat mensen niet meer meedoen of in armoede belanden. Dat de ongelijkheid niet toeneemt. Meer ervaren dat we samen leven, en zorgen dat iedereen erbij hoort, mee mag doen en door sociale rechtvaardigheid waarin de menselijke maat weer terug is, gedragen wordt.¹⁸

Klinkt niet veel beter dan het zakelijke “maatschappij” het woord samenleving? Wat mij betreft zou dat ons kompas kunnen zijn.

Tot zover mijn persoonlijke verhaal over armoede. In het tweede hoofdstuk wil ik verder uitzoomen, en kijken naar armoede als maatschappelijk verschijnsel in de twintigste eeuw en vandaag de dag. Waar liggen de wortels van de hedendaagse armoede?

¹⁸ Zie ook Thomas Kampen en zijn pleidooi voor menselijkheid en waardigheid in de bijstand: *De stofzuiger van Hanny. Naar meer menselijkheid in de bijstand.*